

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2023.33.7>
УДК 930.23: 7.038.6: 327.2 [327.8+ 32.019.57]

Ярослав МОТЕНКО

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», м. Харків

ORCID: 0000-0001-5983-2432
Email: motenkoyaroslav@gmail.com

Євгенія ШИШКІНА

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», м. Харків

ORCID: 0000-0001-8599-5518
Email: zhshk@ukr.net

ФУТУРИСТИЧНИЙ ЦИФРОВИЙ ЗОБРАЖУВАЛЬНИЙ КОНТЕНТ ЯК ЗАСІБ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Анотація. На початку ХХІ ст. помітним сегментом цифрового середовища Російської Федерації стала масова репрезентація візуальних образів, що рекламують її збройну експансію з метою утвердження в межах СРСР та захоплення територій інших держав. Серед подібних цифрових зображень привертають увагу ілюстрації в жанрі альтернативної історії, метою яких є здійснення агітаційного впливу у молодіжному середовищі. Автори цих робіт ототожнюють Росію і Радянський Союз та пропонують користувачам публікувати на тему: «Як би змінився хід світової історії, якби в ХХІ ст. існував СРСР?». Джерелознавча критика даних візуальних джерел свідчить про їх належність до засобів інформаційно-психологічного впливу, які є складовою частиною російсько-української гібридної війни. Підсвідомість глядача відчуває агресивний вплив візуального ряду радянської політичної символіки в сюжеті, в якому використовуються мотиви відомих творів масової культури та сцени насильства. Як наслідок, у глядача формується психологічна установка на позитивну оцінку історичного досвіду СРСР і толерантне ставлення до героїзації радянського тоталітарного минулого. Одним із найпопулярніших сюжетів пропагандистського контенту є відродження Радянського Союзу як неоімперського комуністичного проєкту з використанням передових військово-космічних технологій та війна Російської Федерації з НАТО. Спільноти «СРСР-2061» і «Російське космічне товариство» є точками кристалізації прихильників таких ідей в Інтернеті. Ці спільноти поширюють свої візуальні повідомлення в мережах Telegram, Facebook, Twitter, ВКонтакте, LiveJournal та відеохостингу YouTube. Як носій ідеологічних алюзій використовується цифровий живопис, виконаний за допомогою технік концепт-арту та промо-арту. Обидва види візуального мистецтва знайшли широке застосування в процесі гейміфікації цифрового простору, тому відповідають естетичним смакам сучасної молоді, що перетворює її на головний об'єкт візуальної інформаційної атаки. Змістовне навантаження забезпечується використанням історичної образотворчої символіки: герба і прапора СРСР, деталей ландшафту, інтер'єру, одягу, зброї, транспорту. На картинах, що зображують мегаполіси другої половини ХХІ ст., глядач бачить пам'ятки архітектури в стилі сталінського ампіру. Колоритні сцени батального живопису «обіцяють» глядачеві повне знищення радянськими солдатами майбутнього світу «колективного Заходу». Отже, на думку авторів статті, футуристичний візуальний політичний меседж для російського режиму в ході гібридної війни перетворився на один із засобів інформаційно-психологічного впливу, що здатний виконувати маніпулятивні та агітаційні функції як в Російській Федерації, так і в інших країнах, що належать до орбіти її бажаного політичного впливу. Потенційні можливості використання футуристичних політичних меседжів як інформаційної зброї зумовлюють необхідність подальшого наукового вивчення цього феномену.

Ключові слова: альтернативна історія, візуальний меседж, гібридна війна, ідеологічна алюзія, інформаційна війна, інформаційно-психологічний вплив, російсько-українська війна, цифровий живопис.

Yaroslav MOTENKO

PhD in history, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and History of Science
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv

Yevheniia SHYSHKINA

PhD in history, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and History of Science
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv

FUTURISTIC DIGITAL VISUAL CONTENT AS A TOOL OF RUSSIAN PROPAGANDA AT THE BEGINNING OF THE 21 ST CENTURY

Abstract. *At the beginning of the XXI century, a noticeable segment of the digital environment of the Russian Federation became a mass representation of visual images advertising its armed expansion with the aim of establishing itself within the borders of the USSR and seizing the territories of other states. Among such digital images, illustrations in the genre of alternative history attract attention. Their purpose is to exert propaganda influence in the youth environment. The authors of these works identify Russia and the Soviet Union and suggest the public users to dream about the topic: "How would the course of world history change if the USSR existed in the 21st century?". Source criticism of these visual sources indicates that they belong to the means of information-psychological influence, which are an integral part of the Russian-Ukrainian hybrid war. The viewer's subconscious feels the aggressive influence of a visual series of Soviet political symbols in the plot, which uses motifs from well-known works of mass culture, as well as scenes of violence. As a result, in a viewer is formed a psychological setting for a positive assessment of the historical experience of the USSR and a tolerant attitude towards the heroization of the Soviet totalitarian past. One of the most popular plots of propaganda content is the revival of the Soviet Union as a neo-imperial communist project using advanced military-space technologies and the war of the Russian Federation with NATO. The communities "USSR-2061" and "Russian Space Society" are points of crystallization of supporters of such ideas on the Internet. These communities spread their visual messages on Telegram, Facebook, Twitter, VKontakte, LiveJournal and YouTube. As a carrier of ideological allusions are used digital paintings, made by techniques of concept and promo art. Both types of visual art are widely applied in the process of gamification of the digital space. Therefore, they correspond to the aesthetic tastes of modern youth, turning them into the main object of a visual information attack. The conceptual charge of these arts attaches to the use of historical pictorial symbols: the coat of arms and flag of the USSR, details of the landscape, interior, clothing, weapons, and transport. In the paintings depicting the metropolises of the second half of the 21st century, the viewer sees architectural monuments in the style of the Stalinist Empire. Colorful scenes of battle painting «promise» the viewer the complete destruction by Soviet soldiers of the future world of the «collective West». So, according to the authors of the article, the futuristic visual political message for the Russian regime in the course of the hybrid war turned into one of the means of information-psychological influence, capable of performing manipulative and campaigning functions both in the Russian Federation and in other countries, that belong to the orbit of its desired political influence. The potential possibilities of using futuristic political messages as an informational weapon necessitate further scientific study of this phenomenon.*

Key words: *alternative history, visual message, hybrid war, ideological allusion, information war, information-psychological influence, Russian-Ukrainian war, digital painting.*

Постановка проблеми. На початку XXI ст. завдяки формуванню єдиного світового цифрового простору політичні актори (органи державної влади, політичні партії, громадсько-політичні рухи, громадські організації) були змушені шукати нові методи й засоби політичної комунікації. Ключовими вимогами до таких основних видів політичного дискурсу як пропаганда та агітація в умовах постіндустріальної епохи стали: лаконічність, образність, можливість застосування візуалізації та ретрансляції в публіках. На зміну довгим текстам, що містять багато теоретичних викладок, прийшов «меседж» – повідомлення, що містить приховану ключову ідею. Використання оцифрованих зображень у мережі Інтернет дало змогу перетворити візуальний меседж на ключовий сегмент кожної масштабної

агітаційної кампанії. На сучасному етапі ми стали свідками створення політичних візуальних меседжів із використанням таких напрямів образотворчого мистецтва, як коцепт-арт і промо-арт.

Російсько-українська війна 2014–2023 рр. засвідчила, що сучасні воєнні конфлікти зазнають дедалі більшого впливу новітніх інформаційних технологій та процесів глобалізації. Методи політичної пропаганди стають ефективнішими за рахунок дуже швидкого передавання інформації: Інтернет дає змогу створювати загальнодоступний і масштабний пропагандистський контент, соціальні мережі допомагають здійснювати швидке розповсюдження ідеологічних кліше в цільових спільнотах, а розумні пошукові системи через запам'ятовування «інтересів» сприяють подальшому

ідеологічному самонавіюванню користувачів Інтернету (система рекомендує контент, подібний до того, що переглядався раніше, наприклад, отриманий користувачем за посиланням на сайт). Такий вплив має дуже стійкий і тривалий ефект, який вкрай складно подолати. Яскравим прикладом ефективного ідеологічного впливу стали громадяни Російської Федерації. Завдяки новітнім інформаційним технологіям вони зазнали потужного інформаційно-психологічного впливу. Успіх був досягнутий, значною мірою, завдяки створенню в Інтернет-середовищі та поширенню через соціальні мережі цифрового візуального пропагандистського контенту, в тому числі футуристичного.

Аналіз наукових публікацій. Дана робота ґрунтується на використанні дотичної до теми дослідження наукової літератури, присвяченої:

- методології роботи з цифровими джерелами, зокрема вивченню процесу цифровізації візуальних першоджерел та верифікації електронних візуальних зображень (Боряк Г., Папакін Г.) [3; 4; 13; 14];

- проблемі використання оцифрованих зображень як методу інструменталізації історії та засобу формування громадської думки, а також юридичним аспектам відповідальності за здійснення деструктивного інформаційно-психологічного впливу (Маркітан Л., Мазепа С.) [9–11];

- дослідженню агітаційного візуального контенту створеного у період російсько-української війни (Питльована Л.) [15].

Основними історичними джерелами пропонованого дослідження є цифрові та оцифровані зображення, які виступають у даній роботі об'єктом джерелознавчої критики, а також писемні, переважно медіа джерела, дані яких доповнюють результати джерелознавчої критики цифрового візуального контенту.

Для аналізу було відібрано зображення, що пропагують російську агресію щодо України та інших держав (переважно НАТО), і поширюються користувачами в публіках (Telegram, Facebook, Twitter, VKontakte, LiveJournal and YouTube). Аналіз здійснювався за допомогою методів історичного джерелознавства (уніформології, вексилології, емблематики тощо) з використанням цифрових інструментів ідентифікації зображень.

Мета статті. Метою пропонованої статті є здійснення джерелознавчої критики футуристичного цифрового візуального контенту, створеного на початку XXI ст. з метою прихованої пропаганди у Російській Федерації та країнах, що належать до орбіти її бажаного політичного впливу. Предметом дослідження є зображувальні джерела, виконані із застосуванням техніки концепт-арту та промо-арту в жанрі альтернативної історії.

Дослідження має важливе наукове і практичне значення, оскільки сприяє подальшому вдосконаленню методології критики візуальних цифрових джерел, допомагає у виявленні прихованого політичного змісту у зображувальних

джерелах, сприяє встановленню виробників та розповсюджувачів пропагандистського контенту в публіках.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення техніки та прийомів цифрового живопису відкрило нові можливості для таких видів образотворчого мистецтва, як коцепт-арт і промо-арт.

Обидва види образотворчого мистецтва знайшли широке застосування в процесі гейміфікації цифрового простору. Уважне вивчення обставин їхнього застосування засвідчило наявність прихованої політичної складової у низці публічних проєктів, пов'язаних із популяризацією цифрового живопису. Так, наприклад, упродовж останніх десяти років на пострадянському просторі набув певної популярності цифровий живопис, що використовує мотиви так званого «советпанку», «радянського кіберпанку» та «радянського дизельпанку». Автори цього візуального контенту пропонують своїм глядачам бачення нашого світу в жанрі альтернативної історії, а саме: як би змінився перебіг розвитку цивілізації, якби СРСР не припинив своє існування у 1991 році.

Важливим етапом у створенні та розповсюдженні візуального контенту з метою пропагандистського впливу стала поява в Російській Федерації інтернет-спільноти "СРСР-2061". Її учасники з 2011 року через організацію онлайн-конкурсів літературних творів і цифрового живопису пропагують ідею відродження Радянського Союзу як неоімперського комуністичного проєкту, що використовує передові військово-космічні технології. Ініціатором відтворення СРСР, на їхню думку, стане Росія, а процес формування євразійської супердержави має завершитися до початку 2060-х років. Концепт-арт і промо-арт від «СРСР-2061» репрезентовано в низці онлайн-спільнот: LiveJournal, VKontakte, Telegram, Facebook, Twitter, YouTube. «СРСР-2061» у 2013 році організувала виставки своїх художніх робіт у Москві, Казані, Іркутську. Слід зазначити, що 12 квітня 2013 року вона провела аналогічну виставку в Севастополі [8].

У 2015 році творчість "СРСР-2061" отримала позитивну оцінку відомого російського журналіста А. Вассермана, який підтримав агресію Російської Федерації проти України у 2014 і 2022 роках. Його офіційні заяви у пресі дають підстави говорити про політичне підґрунтя діяльності організації. За словами А. Вассермана, візуальний контент, запропонований спільнотою, можна використовувати як засіб виховання російської нації для досягнення її бажаного майбутнього [1].

Варто підкреслити, що в період розгортання гібридної війни Росії проти України у 2014–2015 роках у середовищі російських пропагандистів спостерігалася мода на футуристичні прогнози, які мали на меті виправдати збройну експансію Російської Федерації в басейні Чорного моря. Так, наприклад, у 2014 році Центром історичної експертизи та

державного прогнозування було запропоновано концепцію стратегічного розвитку «Росія 2014–2045». Автори спробували довести історичну доцільність перетворення майбутньої Росії на тоталітарну державу, яка охоплює своїми кордонами територію колишнього СРСР [20].

Аналіз змісту візуального контенту спільноти «СРСР-2061» дає змогу виокремити його наступні особливості.

1. Приховану пропаганду російського милітаризму.

Серед головних героїв картини «Зі святом 23 лютого» бачимо віртуального бійця радянської армії з альтернативної реальності 2023 року [17]. Його екіпування є сукупністю елементів уніформи командира Робітничо-Селянської Червоної Армії зразка 1931–1945 рр. (різьблена пряжка ремня з зіркою) та військового спорядження XXI ст. Червона нашивка «Новий Союз» на уніформі вказує на використання як основи промо-арту однойменної комп'ютерної гри, дії якої розгортаються у світі, де між СРСР і США спалахнула війна.

2. Латентну популяризацію російської державної моделі історичної пам'яті, де ключова роль відведена політичним лідерам-диктаторам.

На картині «Марс-2», що зображає уявну радянську колонізацію Марса у 2061 р., глядач бачить місто-колонію [12]. У ньому місцевий будинок культури прикрашають скульптури Олександра Невського (символу протистояння середньовічної Русі та Західної Європи), Івана Грозного (символу російського абсолютизму), Петра I (засновника Російської імперії), Йосипа Сталіна (уособлення радянського тоталітаризму та перемоги над Німеччиною в Другій світовій війні) і невідомого глядачеві лідера Радянського Союзу в XXI столітті. Дати його життя свідчать про те, що диктатор виріс і змужнів у роки правління Д. Медведева і В. Путіна. Він одягнений у захисний скафандр, який нагадує обладунки космодесантників з комп'ютерної гри *Warhammer 40000*, де світ занурений у безодню перманентної війни галактичного масштабу.

3. Глорифікацію сталінського політичного режиму.

На картині «Фото на пам'ять» глядачі бачать життєрадісну москвичку 2061 р. [19]. Вона позує фотографу на тлі зведеного за проектом зразка 1930-х рр. Палацу Рад. За задумом сталінських архітекторів Палац мав стати найвищою будівлею у світі, що символізувала перемогу соціалізму [7]. У 1931 р. на місці будівництва Палацу було підірвано храм Христа Спасителя. У зв'язку з початком Другої світової війни Палац не побудували, а храм Христа Спасителя було зведено наново у 1999 р. Автор ілюстрації натякає глядачеві, що Росії, де цінують храм Христа Спасителя у майбутньому не буде. Її замінить держава, у якій сталінізм знову стане реальністю, а громадяни новітнього СРСР будуть вважати себе успішним суспільством.

4. Завуальовані територіальні претензії Росії до інших країн Євразійського континенту.

На картині «Квиток на Місяць» зображено офіс московської туристичної компанії у 2061 р. [2]. В антуражі ми бачимо географічну карту, на якій кордони СРСР охоплюють не тільки території всіх 15 країн, що були його республіками, а до того ж Іран, Монголію та Китай.

Не менш показовим є контент інтернет-спільноти «Російське космічне товариство». Його поява очевидно пов'язана з уже згаданою нами концепцією «Росія 2014–2045». Члени спільноти сповідують ідеологію, що доводить необхідність розширення кордонів Росії у 2045 році до меж Євразійського континенту і концентрації зусиль суспільства на освоєнні космічних технологій. Як девіз суспільство обрало змінену фразу Дж. Орвелла з його антиутопії «1984»: «Адже хто керує майбутнім – той керує сьогоденням». (В оригіналі: «Той, хто керує минулим, керує майбутнім. Той, хто керує сьогоденням, керує минулим»). Омріяний кінцевий результат своїх зусиль члени товариства зображають на картині «Доблесть століть» у вигляді військового параду над Червоною площею космічних крейсерів, що копіюють імперські космольоти з серіалу «Зоряні війни». На відміну від «СССР–2061» організатори спільноти «Російське космічне товариство» намагаються надмірно не стомлювати глядача відеорядом радянської символіки. Вони зберегли алюзію на прапор Радянського Союзу, «вручивши» героям промо-арту червоні прапори із золотавими зірками та назвою спільноти [6]. «Російське космічне товариство» репрезентує свою творчість у Telegram та VKontakte. Активісти організації підтримують зв'язки з однодумцями з так званої Донецької народної республіки (з осередками пропутінської воєнізованої молодіжної організації «Юнармія»). Спільнота має розгалужену мережу контактів серед викладачів шкіл і вищих навчальних закладів на тимчасово окупованих Росією територіях Донецької області. Члени спільноти збирають кошти для підтримки проросійського незаконного збройного формування на Донбасі «Козачий батальйон «Скіф»», надають інформаційну підтримку повномасштабній військовій агресії Росії в Україні [16].

Вельми популярними меседжами в соцмережах є витвори мистецтва художників з усього світу, які в незмінному вигляді, але з іншим смисловим навантаженням, або після творчої обробки використовуються як інструменти пропаганди.

У сучасних пабліках візуалізація ідеї російської збройної експансії часто знаходить своє відображення у використанні образів, створених західною масовою культурою. Мабуть, найвідомішими проектами, що справили помітний вплив на стилістику візуальних російських політичних меседжів у пабліках, стали промо-арт комп'ютерної гри «Червона загроза», 1996 р., присвячений темі світової війни, та комікс «Супермен. Червоний син»

2003 р. Запозичення пропагандистами художніх ідей у таких випадках часто межує з плагіатом.

Варто зазначити, що доволі часто популярний у соцмережах візуальний контент надто складно, а іноді й неможливо аутентифікувати. Серед найбільш популярних інструментів, що можуть допомогти у пошуку: Google Lens, Search by Image, Reverse Image Search, Image Analysis Toolset, TinEye, CamFind та інші. Верифікація окремих зображень з метою встановлення авторства є окремою проблемою джерелознавчої евристики в цифровому середовищі. Так, наприклад, в публіках часто можна побачити коцепт-арт «Радянські атомні солдати». Користувачі поширюють зображення без зазначення авторства і лише пошук за допомогою цифрових інструментів врешті дозволяє з'ясувати, що він належить художникові І. Ласкано з Буенос-Айреса (Аргентина) [22].

Часто як візуальний супровід проросійської пропаганди в мережах виступають ілюстрації до фантастичних романів, присвячених альтернативній історії СРСР. Деякі з таких ілюстрацій є творчим аранжуванням відомих фотографій. Так, наприклад, російський художник М. Діхтяренко, який ілюструє романи, написані в жанрі воєнно-історичної фантастики, використав для дизайну обкладинки однієї з книг знамениту фотографію Дж. Розенталя «Встановлення прапора над Іводзімою 23 лютого 1945 року» [23]. Художник «переніс» дію у Вашингтон і замінив американських морпівів радянськими (російськими) солдатами [5].

Аналогічно було вирішено ним питання з побудовою композиції ілюстрації до іншого роману, де за основу було взято фото, зроблене під час першого параду Перемоги в Москві на Червоній площі 24 червня 1945 р. [21]. Нацистські прапори художник замінив прапорами держав НАТО. Замість вежі Кремля в композиції з'явилося зображення зруйнованого Капітолію у Вашингтоні [18]. Згодом ці ілюстрації були використані як візуальні проросійські політичні меседжі в публіках.

Висновки і пропозиції. Таким чином, підбиваючи підсумки, ми доходимо висновку про те, що на початку XXI ст. візуальний політичний меседж став важливим засобом політичної комунікації в соціальних мережах. Використовуючи в побудові зорових композицій образи, що викликають ідеологічні алузії, меседжі перетворилися на інструмент інформаційно-психологічного впливу, здатний залежно від його смислового навантаження виконувати маніпулятивні та агітаційні функції. Візуальні меседжі формують у публіках специфічний ідейно-символічний простір, що індоктринує глядача. На сучасному етапі ми можемо констатувати той факт, що в Інтернеті впродовж російсько-української гібридної війни спостерігається певний попит на приховану візуальну політичну рекламу, яка закликає до реставрації СРСР. У соціальних мережах засобом її транслювання може виступати цифровий живопис, виконаний із застосуванням техніки концепт-арту та промо-арту в жанрі альтернативної історії.

Прихованість передачі інформації забезпечується використанням історичних візуальних символів: деталей пейзажу, інтер'єру, одягу, зброї, транспорту тощо. Як наслідок, зацікавлені суб'єкти політичної комунікації можуть ненав'язливо здійснювати процеси агітації та пропаганди, здійснюючи поступовий вплив на масову свідомість певних соціальних груп. У цьому випадку цільовою групою інформаційного впливу, покликаною стимулювати необґрунтовану ностальгію за СРСР, є молодь. На більшості зображень відсутні люди похилого віку. Саме молодь виступає в меседжах колективним суб'єктом, який перетворює світ 2045–2061 років. Важливо зазначити, що автори не пояснюють своїм глядачам, якою ціною будуть досягнуті обіцяні добробут і науково-технічний прогрес. Натомість у глядача формується психологічна установка діяти рішуче, з метою повернути втрачений комуністичний «рай» хай навіть і шляхом глобального військового конфлікту.

1. Анатолий Вассерман о восстании машин и ситуации на Украине. Петербургский Дневник. 2014. *YouTube*. 12 августа. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FCr8-5iFAgQ>
2. Билет на Луну. URL: <https://www.pinterest.com/pin/466826317628993169/>
3. Боряк Г. Информатизация архивной галузі сьогодні: поточні здобутки і завдання формування електронних ресурсів. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2004. № 11.
4. Боряк Г. Цифровий архів Голодомору в Україні 1932–1933 рр. як універсальний джерельний мережевий ресурс: документальний та візуальний сегменти. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 34–49.
5. Война 2030. Флаги наших детей. URL: <https://www.pinterest.com/pin/677369600201051094/>
6. Доблесть веков. URL: <https://gmichailov.livejournal.com/1646943.html>
7. Иосифан Б., Гельфрейх В., Щуко В. Дворец Советов. *Техника – молодёжи*. 1952. № 9. Обл.
8. Лещинская Е. Космическое будущее на выставке графики проекта «СРСР-2061». *Livejournal*. 2013. 17 апреля. URL: <https://red-soviet.livejournal.com/42831.html>
9. Мазепа С. Про криміналізацію пропаганди в умовах російсько-української війни: вітчизняний та міжнародний досвід. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 3. С. 176–182.
10. Маркітан Л. П. Інформаційний потенціал кінофотовідеодокументів як історичного джерела. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 34–49.
11. Маркітан Л. П. Роль кінофотодокументів у поширенні історичних знань. *Спеціальні історичні дисципліни*. 1999. №3. С. 156–168.

12. Марс-2. URL: <https://www.pinterest.com/pin/475270566910764945/>
13. Папакін Г. «Цифровий поворот» у джерелознавстві: реальність, перспектива чи ілюзія? *Український історичний журнал*. 2021. № 1. С. 153–169.
14. Папакін Г. В. Сучасна українська інтернет-археографія: основні форми та джерела електронних публікацій. *Український історичний журнал*. 2010. № 5. С. 153–166.
15. Питльована Л.Ю. Російсько-українська війна 2022 року у карикатурі сатирично-гумористичного часопису «Перець. Весела республіка». *Московсько-українське мілітарне і світоглядне протистояння: історія та сучасні виклики. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (м. Кам'янець-Подільський, 10 листопада 2022 р.)*. Кам'янець-Подільський: НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2022. С. 113–115.
16. Российское космическое общество. URL: <https://www.youtube.com/channel/UCGe0o0dgC4jqB4j1UJisfUg>
17. С праздником 23 февраля. URL: <https://m.facebook.com/novysoyuz/>
18. Священная война. URL: <https://sirjones.livejournal.com/723122.html>
19. Фото на память. URL: <https://www.pinterest.com/pin/605593481120468977/>
20. Якименко Б. Учредительный съезд молодежного отделения РИО (Российского Исторического общества). *Livejournal*. 2014. 27 ноября. URL: <https://boris-yakemenko.livejournal.com/484965.html>
21. Captured flags of fascist Wehrmacht in the Victory Parade in Moscow on 24 June 1945. *Die Sowjetarmee Unser Waffenbruder. Courtesy of the Library of Congress. 2016. 2 September. National Museum of the U.S. Navy*. URL: https://www.flickr.com/photos/national_museum_of_the_us_navy/28786871633/
22. Digital art by Ignacio Bazan Lazcano. URL: <https://ru.pinterest.com/pin/780600547882995094/>
23. Rosenthal J. Raising the Flag on Iwo Jima. URL: <http://camilarodash.blogspot.com/2008/10/blog-post.html>
3. Boriak H. (2004). *Informatyzatsiia arkhivnoi haluzi sohodni: potochni zdobutky i zavdannia formuvannia elektronnykh resursiv* [Informatization of archival data today: production flows and pre-formation of electronic resources]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*. № 11. (in Ukrainian).
4. Boriak H. (2002). *Tsyfrovyy arkhiv Holodomoru v Ukraini 1932–1933 rr. yak universalnyi dzherelnyi merezhevyi resurs: dokumentalnyi ta vizualnyi segmenty* [Digital archive of the Holodomor in Ukraine 1932–1933. as a universal geometric resource: documentary and visual segments]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5. Pp. 34–49. (in Ukrainian).
5. *Vojna 2030. Flagi nashih detej* [War 2030. Flags of our children]. (2008). URL: <https://www.pinterest.com/pin/677369600201051094/> (in Russian).
6. *Doblest' vekov* [Valor of the Ages]. (2019). URL: <https://gmichailov.livejournal.com/1646943.html> (in Russian).
7. Iofan B., Gelfrej V., Shchuko V. (1952). *Dvorec Sovetov* [Palace of the Soviets]. *Tekhnika – molodyozhi*. 9. Obl. (in Russian).
8. Leshchinskaya E. (2013). *Kosmicheskoe budushchee na vystavke grafiki proekta «SSSR-2061»* [Space future at the exhibition of graphics of the project “SRSR-2061”]. *Livejournal*. 17 aprelya. URL: sovet.livejournal.com/42831.html (in Russian).
9. Mazepa S. (2022). *Pro kryminalizatsiiu propahandy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: vitczyznanyi ta mizhnarodnyi dosvid* [On the criminalization of propaganda in the conditions of the Russian-Ukrainian war: domestic and international experience]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. № 3. Pp. 176–182. (in Ukrainian).
10. Markitan L. P. (2002). *Informatsiyni potentsial kinofotovideodokumentiv yak istorychnoho dzherela* [Informational potential of film and photo-video documents as a historical source]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5. Pp. 34–49. (in Ukrainian).
11. Markitan L. P. (1999). *Rol kinofotodokumentiv u poshyrenni istorychnykh znan. Spetsialni istorychni dystsypliny* [The role of film and photo documents in the dissemination of historical knowledge]. № 3. Pp. 156–168. (in Ukrainian).
12. *Mars-2* [Mars-2]. (2011). URL: <https://www.pinterest.com/pin/475270566910764945/> (in Russian).
13. Papakin H. (2021). «Tsyfrovyy povorot» u dzhereloznavstvi: realnist, perspektyva chy iluziia? [“Digital turn” in source studies: reality, prospect or illusion?]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 1. Pp. 153–169. (in Ukrainian).
14. Papakin H.V. (2010). *Suchasna ukrainska internet-arkheohrafiia: osnovni formy ta dzherela elektronnykh publikatsii* [Modern Ukrainian Internet archeography: main forms and sources of electronic

References

1. *Anatolij Vasserman o vosstanii mashin i situacii na Ukraine. Peterburgskij Dnevnik* [Anatoly Wasserman about the uprising of the machines and the situation in Ukraine. Petersburg Diary]. (2014). *YouTube*. 12 avgusta. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FCr8-5iFAgQ> (in Russian).
2. *Bilet na Lunu* [Ticket to the Moon]. (2015). URL: <https://www.pinterest.com/pin/466826317628993169/> (in Russian).

- publications]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5. Pp.153–166. (in Ukrainian).
15. Pytlova L.Iu. (2022). *Rosiisko-ukrainska viina 2022 roku u karykaturi satyrychno-humorystychnoho chasopysu «Perets. Vesela respublika»* [The Russian-Ukrainian war of 2022 in the caricature of the satirical and humorous magazine "Pepper. A happy republic."]. *Moskovsko-ukrainske militarne i svitohliadne protystoiannia: istoriia ta suchasni vyklyky, Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi onlain-konferentsii (m. Kamianets-Podilskyi, 10 lystopada 2022 r.)*. Kamianets-Podilskyi: NRZVO «Kamianets-Podilskyi derzhavnyi instytut». Pp.113–115. (in Ukrainian).
 16. *Rossiiskoe kosmicheskoe obshchestvo* [Russian Space Society]. (2018). URL: <https://www.youtube.com/channel/UCGe0o0dgC4jqB4j1UJisfUg> (in Russian).
 17. *S prazdnikom 23 fevralya* [Happy holiday on February 23]. (2013). URL: <https://m.facebook.com/novysoyuz/> (in Russian).
 18. *Svyashchennaya vojna* [Holy war]. (2008). URL: <https://sirjones.livejournal.com/723122.html> (in Russian).
 19. *Foto na pamyat'* [Photo for memory]. (2015). URL: <https://www.pinterest.com/pin/605593481120468977/> (in Russian).
 20. Yakimenko B. (2014). *Uchreditel'nyj s"ezd molodezhnogo otdeleniya RIO (Rossijskogo Istoricheskogo obshchestva)* [Founding congress of the youth branch of RIO (Russian Historical Society)]. *Livejournal*. 27 noyabrya. URL: <https://boris-yakemenko.livejournal.com/484965.html> (in Russian).
 21. Captured flags of fascist Wehrmacht in the Victory Parade in Moscow on 24 June 1945 (2016). *Die Sowjetarmee Unser Waffenbruder. Courtesy of the Library of Congress. 2016. 2 September. National Museum of the U.S. Navy*. URL: https://www.flickr.com/photos/national_museum_of_the_us_navy/28786871633/
 22. Digital art by Ignacio Bazan Lazcano. (2009). URL: <https://ru.pinterest.com/pin/780600547882995094/>
 23. Rosenthal J. (1945). Raising the Flag on Iwo Jima. URL: <http://camilarodash.blogspot.com/2008/10/blog-post.html>